

Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar “Sultanı Öldüren Sultan Olur”

Efforts for Seeking of Legality and The Construction of Sovereignty in Mamluks “The Person Who Kills The Sultan Becomes The Sultan”

Süleyman ÖZBEK*

Öz

1250-1517 yılları arasında yaklaşık iki buçuk asır Mısır ve Suriye coğrafyasında hüküm süren Memlûkler, köle asıllı olmaları sebebiyle meşruiyet kazanmak amacıyla yoğun çalışmalara girmişlerdir. Bu konuda karşularına çıkan iki önemli fırsatı olumlu bir şekilde kullanarak bir anda İslam âleminin hâmisî mevkiine yükselmişlerdir. Bu fırsatlardan ilki; Moğolların 1260'da Ayn-Calût'ta Memlûkler tarafından ağır bir yenilgiye uğratılarak Orta-Doğu'daki ilerleyişini durdurmak zorunda kalmalarıdır. İkincisi ise; 1258 yılında Bağdad'da ortadan kaldırılan Abbâsî Halîfeliği'nin Mısır'da yeniden ihyâ edilmesidir. Memlûk sultanları hem Ayn-Calût zaferi hem de Abbâsî Halîfeliği'ni himayeleri altına alarak İslam âleminde söz sahibi bir konum kazanmışlardır. İslam âleminde meşrûiyet kazanan Memlûk sultanları, bundan sonra içeride kendi aralarında hâkimiyet ve saltanat prensipleri oluşturma gayretine girmiştir. Devletin kanlı bir ihtilal sonucunda kurulması daha sonraki yıllarda da “sultanı öldüren sultan olur” cümlesiyle özetlenebilecek bir prensip olarak kabul görecektir ve yıkılışa kadar veliahdlık sistemi birkaç istisna dışında gerçekleşmeyecektir. Kanlı ihtilâller, emirler arasındaki nüfûz mücadeleleri Memlûkleri Mısır ve Suriye coğrafyasına hapsedecek, bunun sonucunda tarihte kurulan bütün Türk devletlerinde gördüğümüz fütûhatçı felsefenin temel hedefi olan cihan hâkimiyeti idealini uygulamaya koyamayacaklardır. Kendilerini belirli bir coğrafyaya hapsedmeleri sebebiyle dünyadaki olayları ve

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

teknolojik gelişmeleri takip edememişler bunun sonucunda da yıkılış kaçınılmaz hale gelmiştir.

Abstract

Memluks who reigned approximately two century between 1250-1517 on the geography of Egypt and Syria, started to study densily for gain legality because of their origin was slave. They became major patron of the Islamic world as using two important opportunities about this subject. One of the opportunities, Moguls had to stop the progress to Middle East as a result of the defeat of Memluk in Ayn-Calut in 1260. The second one, caliphate of Abbasid was invigorated again in Egypt which had removed in Bagdad in 1258. The Sultans of Memluk had an active role in the Islamic world as taking both Ayn-Calut and caliphate of Abbasid under their protection.

Sultans of Memluk who gain legality in the Islamic world started to strive for make principles sovereignty and domination among themselves. The sentence of “person who killed the sultan become a sultan” will become a principle afterwards because of the state is established as a result of bloody revolution and the system of heir apperancy won’t come true until collapse with the exception of some situations.

Bloody revolutions and struggle of power among emirs will imprison the Memluks in geography of Egypt and Syria and as a consequence they can’t apply idea of world domination which is the main target of philosophy of conquest that is seen all the Turkish states in history. Owing to they imprisoned themselves in certain geography, they couldn’t follow the technological development and various events in the world and as a result of this, collapse has become inevitable.

Key Words: *Mamluks, Egypt, sultanate, the legitimacy, crown system, creating a dynasty*

Memlûkler, 1250-1517 yılları arasında Kahire merkez olmak üzere Mısır, Suriye, kuzey Afrika ve Anadolu'nun güney kısımlarında hâkimiyet kurmuş bir Türk devletidir. Bu devleti oluşturan idareci ve esas unsur İslam âleminde Memlûk terimi ile karşılık bulan askerî kölelerden oluşmaktadır. Memlûkler çeşitli vesilelerle kendi memleketlerinden küçük yaşta koparılarak, dili, dini, kültürü tamamen yabancı bir ülkeye getirilmişler ve bu hiç tanımadıkları coğrafyada kısa zamanda şahsî kabiliyetleri, liyâkatleri, disiplin, cesaret ve savaşıklık gibi üstün vasıflarıyla kısa zamanda o ülkenin hâkim unsuru hatta sultanı olmuşlardır. Mısır ve Suriye coğrafyasında kurdukları bu devletin, köle asıllı olmaları sebebiyle kölemen devleti diye de isimlendirildiği olmuştur. Ancak Memlûk kaynakları devletin ismini umumiyetle “ed-Devletü't-Türkiyye” (Türk Devleti) olarak kaydederler. Memlûk devleti, Eyyubî devletinin halefi olup, Selçuklu ve Eyyubî devletlerinin teşkilat yapısını örnek almıştır.

İki buçuk asır Mısır ve Suriye coğrafyasında hüküm süren Memlûkler, devlet teşkilatı bakımından Selçuklu ve Eyyubîlerin bir devamı olmakla birlikte Fatımîlerden de teşkilat açısından etkilenmişlerdir¹. 1250 yılında Eyyubî hükümdarı el-Melik Muazzam Turanşah'ı bir ihtilal ile deviren Bahriyye Memlûkleri Mısır coğrafyasında yeni bir devlet inşasına girişmişlerdir. Köle asıllı olmaları sebebiyle öncelikle mensubu buldukları İslam âlemine karşı dolayısıyla da diğer komşu devletlere karşı meşrûiyet kazanmak amacıyla yoğun çalışmalar girmişlerdir. Bir kadın olmasına rağmen efendilerinin dul hanımı Şecerü'd-Dürr'ü sultan ilan edince ilk tepki Abbasî halifeliğinden gelmiştir². Abbasi halifeliğinin Mısır'da bir kadının saltanat makamına getirilmesine dair eleştirisi, Memlûk emirlerinden Aybek et-Türkmânî'nin sultan ilan edilmesiyle çözüme kavuşturulmuştur. Her ne kadar halifelik tepkisi, bir kadının saltanat makamına getirilmesi ile alakalı olsa da asıl gerçek köle menşeli birisine gösterilen bir tepki olarak algılanmalıdır. Nitekim Memlûklerin köle asıllı olmaları hasebiyle kurdukları devlet ve saltanat, umumî efkarda hala kabul görmüş değildi. Moğol hükümdarları hatta Çerkez Memlûkleri zamanında Ortadoğu'yu istila eden Timur dahi, Memlûk sultanlarına gönderdikleri mektuplarda onları köle asıllı olmaları sebebiyle daima çeşitli hakaretlerle aşağılamaya çalışmışlardır³.

Bu hakaretlere rağmen Memlûk Sultanları köle asıllı olmaları ile ilgili eleştirileri çok fazla önemsememişlerdir. Bizzat devletlerinin adını ed-Devletü'l-Memalik diye isimlendirerek aslında bu eleştirileri baştan etkisiz kılmışlardır. Yine, Bahriyye Memlûklerinin önde gelen sultanlarından birisi olan el-Melik el-Mansur Kalavun'un kendisini “*el-Elfi*” diye lakaplandırması ve sultan olduktan sonra da bu lakabı kullanmaya devam etmesi, Memlûklerin iç dünyalarında köle asıllı olmalarını umursamadıkları hatta bununla gurur duyduklarını göstermektedir⁴.

¹ Selçuklu Devlet teşkilatının Memlûklere etkileri hakkında bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1984 (3.bsk); Altan Çetin, “Selçuklu Teşkilatının Memlûklere Tesiri” *Belleten*, LXVIII/ 251, Ankara 2004. s. 1-24.

² İbn Abd ez-Zâhir, Kadı Muhyiddin, *el-Ravdu'z-Zâhir fî Sireti el-Melik ez-Zâhir* (nşr. S.F. Sadeque), Dacca 1956, s. 245; el-Makrizî, Ahmed b. Ali, *Kitâbu's-Sulûk li Ma'rife ed-Düvel el-Mulûk*, Kahire 1956 (Thk. M. M. Ziyade), C. I, s. 361-368

³ İlhanlı hükümdarı Abaka, 1268 yılında Memlûk sultanı Baybars'a gönderdiği mektupta “*Moğolların hakanlar soyundan geldiğini ve bu sebeple Tanrının cihan hâkimiyetini kendilerine verdiği, Memlûk sultanı Baybars'ın ise Sivas'ta satılmış bir köle olduğunu*” ifadeyle tahkir ediyordu. el-Makrizî, *es-Sulûk*, I, s. 553; B. Spuler, *İran Moğolları* (trc. C. Köprülü) Ankara 1987, s. 67; Wiet, *L'egypt Arabe*, Paris 1937, s. 409; Cüneyt Kanat, “Memlûk-Timurlu Münasebetleri, Ortadoğu'da Hâkimiyet Mücadelesi”, *Türkler*, V, Ankara 2002, 134-143.

⁴ “*el-Elfi*” kelimesi kalavunun köle olarak satılırken geçerli fiyatın çok çok üstünde “bin dinara” satın alındığına işaret etmekteydi. el-Makrizî, *es-Sulûk*, I, s. 658; İbn Tanrıbirdî,

1260 yılına kadar geçen on yıllık süre zarfında Memlûk sultanları bir taraftan kendi içlerinde saltanat ve otorite meselesini çözmeye çalışırken diğer yandan da dışarıda özellikle İslam âlemi ve komşu devletler nezdinde meşrûiyet sağlama çabalarına girmiştir.

Bu meşrûiyet çabalarında talih Memlûklerden yana olmuştur. İlk dönem Memlûk sultanları karşılıklarına çıkan iki büyük ve önemli fırsatı olumlu bir şekilde kullanarak, kamuoyunda köle menşeli olmaları sebebiyle meşruiyetleri tartışılırken, bir anda İslam âleminin hamisi mevkiine yükselmişlerdir. Bu fırsatlardan ilki; bir kasırga gibi önüne çıkan bütün güçleri yakıp yıkan Moğol istilasıdır. Moğollar 1260'da Ayn-Calut'ta Memlûk devleti karşısında ağır bir yenilgi alarak Orta-Doğu'daki ilerleyişini durdurmak zorunda kalmıştır. Ayn-Calut zaferi umumi efkarda Memlûklerin asıllarının köle olduğunu unuttuğu gibi, Moğollara ve Hristiyan âlemine karşı Müslüman dünyasının hamiliğini de kazandırarak onlara İslam devletleri arasında üstün bir mevki kazandırmıştır. Bu sebeple Ayn-Calut zaferi bir bakıma Memlûk devletinin gerçek kuruluş tarihi olmuştur⁵.

İkinci fırsat ise; Moğolların 1258 yılında Bağdat'da ortadan kaldırdıkları Abbasi halifeliğinin Mısırda yeniden ihya edilmesidir. Bu tarihte Moğolların Bağdat'ta gerçekleştirdikleri büyük katliamdan kurtulan Abbasi hanedanı mensupları Memlûk devletine iltica etmişler ve devrin Sultanı el-Melik ez-Zahir Baybars tarafından hüsnü kabul görmüşlerdir. Sultan Baybars karşısına çıkan bu fırsatı çok iyi değerlendirmiş ve hem meşruiyet çalışmalarında önemli bir dayanak hem de İslam âlemi üzerinde bir nüfuz tesis etmek amacıyla 1261 yılında Abbasi hilafetini Mısır'da yeniden ihya etmiştir⁶.

Asırlardır İslam âleminin ilim ve kültür merkezi durumunda olan Bağdat, Moğol işgalinde tamamen harap olmuş, şehir baştan başa yıkılıp yıkıldığı gibi, kültür ve medeniyet eserleri de yok edilmişti. Ayn-Calut zaferi Memlûklere İslam âleminde bir üstünlük sağlamışken, şimdi Abbasi halifeliğinin Mısır'a intikali ve yeniden ihyası, Memlûklere on yıldır elde

Ebu'l-Mehâsîn, *en-Nucûm ez-Zâhire fî Mulûk Mısır ve el-Kahire*, Kahire 1913-1919, VII, s. 325-326; Abdu'l-Basît b. Halil b. Şahin el-Malaîf, *Nüzhe el-Esatin fî men Veliye Mısır min es-Selâtin* (Thk. M. Kemaleddin İzzeddin Ali) Kahire 1987, s. 79; K. Yaşar Koprıman, "Memlûkler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1987, C. VI, s. 470-472.

⁵ Ayn-Calud savaşının neticeleri hakkında bkz. S. Özbek, "Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn-Calud", *Türkler*, Ankara 2002, C. V, s. 127-133.

⁶ İbn Abd ez-Zâhir, *Sîret*, 275; el-Makrizî, *es-Sulûk*, s.449-450; Yûnîni, Kutb ed-Dîn Ebu el-Feth, *Zeyl Mir'ât ez-Zemân*, Haydarabad 1955, s. 485; Aslında bu konuda ilk çalışma sultanı Kutuz tarafından başlatılmıştı. O, Bağdat katliamından kurtulan Abbasi hanedanı mensuplarını Mısır'a getirterek himaye altına almak istiyordu. Ancak Ayn Calut savaşı Kutuz'un bu teşebbüsünü uygulama alanına koymasına izin vermemiştir.

etmeye çalıştıkları meşrûiyeti altın tepsi ile sunmuştur. Bunun bir sonucu olarak Memlûk payitahtı Kahire, yeni bir ilim ve kültür merkezi konumuna gelmiştir. Moğol istilası önünden kaçarak Kahire'ye yerleşen İslam alimleri, Memlûk sultanlarının himaye ve desteğinde vücuda getirdikleri eserlerle kısa sürede Bağdat'ı gölgede bırakırken, bir yandan da Memlûk devletinin itibarının artmasına katkı sağlıyorlardı.

Memlûk sultanlığı iki önemli olayla dışarıda meşrûiyetini kazanmış ve sağlam temellere oturmuş idi. Ancak dahil de Memlûklerin kendi aralarında ortaya çıkan nüfuz mücadelelerinin yanında saltanat ve hanedan oluşturma çabaları bu meşrûiyeti tehdiye devam etmekteydi. Bu tehdidin izalesinde temel noktayı öncelikle devlet içerisinde Memlûk emirleri arasındaki mücadelenin sonlandırılarak, saltanat prensiplerinin inşa edilmesi oluşturuyordu. Bu da ancak sağlam bir devlet teşkilatının kurulmasıyla mümkün olacaktır.

Memlûklerde devlet hiyerarşisinin en üst basamağında Sultan bulunmaktadır. Bu sebeple saltanat inşasında sultanın konumu, etkisi ele alınmadan önce terminoloji olarak sultan kelimesinin ortaya çıkışı ve ıstılâhî manası üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Sultan Süryanice bir kelime olup, Ortaçağ Türk İslam devletlerinde XI. yüzyıldan itibaren kudretli bir emir veya bir bölgenin müstakil idarecisi anlamında bir unvan olarak ortaya çıkmış, İslam'ın ilk asırlarından itibaren de idarî iktidar, kudret anlamında kullanılmıştır⁷.

Kur'an'da sultan kelimesi karşılığı olmak üzere melîk, mâlik ve hâkim tabirleri kullanılmıştır. “*Göklerin ve yerin mülkü hep O'nundur*”⁸ “*elbette ki, hüküm sadece Allah'ındır*”⁹, “*Bütün emirler (idari işler, buyruklar) Allah'a racidir*”¹⁰ ve “*Mülkte O'nun bir ortağı olamaz*”¹¹ şeklindeki ayetler bu ifadelerden sadece birkaç örnektir. Bu kelimelerle kastedilen güç ve kudret, dünyevi bir unvan olmaktan ziyade yüce yaratıcı olan Allah'ın sıfatlarından. “*Allah ahkemü'l-hâkimîn değil midir*”¹² ifadesinde ise yüce yaratıcı kendisini rakipsiz, hâkimlerin hâkimi olarak ifade etmektedir. O zaman kâinatta sadece bir tek sultan yani Mâlikü'l-Mülk olan Allah vardır. Dünyadaki hükümdarlar ise yine Kur'an'ın “*ey Davut, biz seni yeryüzünde halife kıldık. Halk arasında hak ile hüküm ver*”¹³ ifade şekliyle ancak

⁷ J.H. Kramers, “Sultan”, *MEB., İslam Ansiklopedisi*, XI, s. 24-28.

⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Bakara, 107.

⁹ *Kur'an-ı Kerim*, Enam, 57.

¹⁰ *Kur'an-ı Kerim*, Hadid, 5.

¹¹ *Kur'an-ı Kerim*, Furkan, 2.

¹² *Kur'an-ı Kerim*, Tin, 8.

¹³ *Kur'an-ı Kerim*, Sad, 26.

Allah'ın yeryüzündeki halifesi ve gölgesi olarak mevcudiyetini devam ettireceklerdir.

İslam devletlerinde sultan unvanı ilk defa Abbasî halifeleri için ruhânî bir kudreti ifade amacıyla “*sultan Allah*” şeklinde kullanılmıştır. Abbasîler devrinde Harun er-Reşîd döneminin en önemli simalarından olan vezir Cafer'e devlet içerisinde en kudretli mevkide bulunması sebebiyle sultan unvanı verildiği bilinmektedir¹⁴. Cafer'in bu unvanı belki de sultan kelmesinin ıstılâhî manasına uygun, idarî kudret anlamını yüklenmesinde önemli bir merhale olmalıdır.

Sultan unvanı daha sonraları müstakil bir hükümdarlığa işaret olarak Gazneliler ve Büveyhî hükümdarları tarafından kullanılmıştır. Ancak Ortaçağ İslam devletlerinde idari hükümet ve kudret anlamında sultan unvanını ilk kullanan Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey olmuştur. O, sultan kelimesine “*el-Muazzam*”ı da ekleyerek İslam hükümdarlarının erişebileceği idari kudret anlamında en yüksek konuma yerleştirmiştir. Böylece “*sultan*” Selçuklular ile sadece merkezde oturan büyük hükümdarın kullandığı bir unvan olarak gerçek manada bir hükümdar ismi haline gelmiştir. Selçukluların tabiiyeti altında olan vasal hükümdarlardan Türkiye Selçukluları hariç olmak üzere, diğerleri Türk devlet geleneğinin bir gereği olarak sultan unvanını kullanamamışlar, sadece melîk, emîr veya şâh unvanını kullanabilmişlerdir. Aynı uygulamanın devam ettiğini gördüğümüz Eyyubîlerde İslam kaynakları Selahaddin Eyyubi'ye sultan unvanını verseler de, Eyyubi hükümdarlarının sultan unvanını kullanmaktan imtina ederek bunun yerine el-Melîk'i tercih ettikleri bilinmektedir¹⁵. Ortaçağ Türk İslam devletleri içerisinde sultan unvanını en fazla kullanan ve bu unvana en yüksek ihtişamı veren devlet, Mısır Türk-Memlûk devletidir. Memlûk tarihçilerinden İbn Şahin Halil ez-Zâhirî, Sultan unvanını ancak Kahire'de oturan Abbasî halifesinin tevcih edebileceğini ve bu unvanın sadece Memlûk sultanlarına ait bir unvan olduğunu vurgulamaktadır¹⁶.

¹⁴ Kramers, “Sultan”, *İ.A.*, XI, s. 24-28

¹⁵ Kramers, “Sultan”, *İ.A.*, XI, s. 24-28

¹⁶ Garsu'd-Din Halil b. Şâhin ez-Zâhiri, *Zübdetü Keşfü'l-Memâlik ve Beyânî't-Turûk ve'l-Mesâlik*, (nşr. B. Ravis), Paris 1894 s.89-90; krş. İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, C. VII, İst. 1991, s. 181; Aslında Ortaçağ Türk İslam devletlerinde yeni tahta çıkmış bir hükümdar mutlaka bağlı bulunduğu hilafet merkezinden –Abbasi veya Fatımi halifeliği- hâkimiyetini meşru gösterecek bir menşur almak mecburiyetindeydi. Selçuklu sultanı Melikşah'ın ölümü üzerine hâkimiyet mücadelesine giren hanedan üyelerinin her birisi ayrı ayrı Abbasi halifesinden menşur talep etmelerine rağmen Abbasi halifesi menşur vermeyi hâkimiyet mücadelelerinin bitmesine ve kazanan şehzadeye verme şartına bağlamıştı. Bkz. M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1982.

Sultan, yeryüzünde Allah'ın hâkimiyet anlayışını temsil etmektedir. Türklerde mevcut olan “*kut*” anlayışı ile de doğrudan ilişkilidir. Bilindiği gibi, Türk devlet felsefesinin ana unsurlarından olarak zikredilen kut anlayışı Tanrı bağışısı bazı vasıfların hükümdarda bulunması gerektiğini kabul eden bir anlayıştır.

Memlûklerde hâkimiyetin kaynağı meselesi diğer Türk devletlerinden farklı biçimde yorumlanmıştır. Her ne kadar sultanlık makamı ilahi bir lütuf olarak kabul edilmekle birlikte, Memlûklerin köle asıllı olmaları sebebiyle devletin kuruluşu esnasında kısa bir bocalama devresi geçirilmiş ve bir hanedan anlayışı geliştirilememiştir. Mesela, Bahriye Memlûkleri, bir ihtilal sonucu icraatından memnun olmadıkları son Eyyübî hükümdarı Turanşah'ı katledince, ortaya çıkan saltanat boşluğunu dolduracak yeni hükümdar kim olacak tartışması ortaya çıkmıştır. Çünkü yapılan işlem meşrû idareye karşı gerçekleştirilen bir ihtilal girişimidir. Başarıya ulaşan bu ihtilalin sonrasında ise olacaklar hiç hesap edilememiştir. Gelişen bu durum karşısında nüfuzlu Memlûk emîrleri kendilerinden birisini hükümdar ilan etme cesareti gösterememişler veya bu hakkı kendilerinde göremeyerek, hatırasına hürmeten efendileri el-Melik es-Salih Necmeddin'in (1240-1249) dul hanımı Şecerü'd-Dürr'ü (1250) hükümdar ilan etmişlerdir¹⁷. Ancak, bir kadının hükümdar ilan edilmesi İslam âleminde alay konusu olunca, Şecerü'd-Dürr Memlûk emirlerinden Aybek ile evlenerek yeni kocası lehine tahttan feragat etmiştir¹⁸. Bu hadise Memlûklerin köle asıllı olduklarını göz önünde bulundurarak, başlangıçta kendilerini tahta geçme hakkına sahip görmediklerini ortaya koymaktadır. Ancak kısa bir süre sonra özellikle Moğollara karşı elde edilen başarılar sebebiyle özgüvenleri artan Memlûkler, daha ilk yıllarda Bahrîler zamanında irsiyet prensibine dayalı bir idare tarzı oluşturmayı denemişlerdir. Nitekim, özellikle Bahri Memlûklerin ilk devresinde tahta geçen her Memlûk sultanı kendi hanedanını oluşturmak amacıyla kendisinden sonrası için oğlunu veliahd tayin etmiş veya tayin etme teşebbüsünde bulunmuşsa da, bu sistem fazla kabul görmemiş ve küçük çaplı bazı istisnalar haricinde Memlûk devrinin sonuna kadar bir veraset ve saltanat usulü yerleşmemiştir.

¹⁷ İbn Abd ez-Zâhir, *Siret*, s. 245; el-Makrizî, *es-Sulûk*, I, s. 361; daha sonraki devirlerde Timur devletinin kurucusu emir Timur da Moğol Hanları ailesine mensup olmadığı için hükümdarlığı süresince Han unvanını kullanamamıştır. Timur, ancak bu sülaleye mensup bir hanımla evlenmek suretiyle küregen yani han damadı unvanını alabilmiştir. Bkz. İ. Aka “Timurlularda Hâkimiyet Anlayışı”, *Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 2* (Hz. S. Yalçın, Ş. Gedikli), Ankara 2005, s. 71-78.

¹⁸ el-Makrizî, *es-Sulûk*, I, s. 368; İbn Tanrıbirdî, *en-Nucûm*, VI, s. 373-379; Said A. Aşur, *el-Asr el-Memlûkî fî Mısır ve eş-Şam*, Kahire 1976, s. 14, 15; Kasım Abduh Kasım, *Asr Selâtin el-Memâlik, et-Tarih es-Siyasî ve el-İctima'î*, Kahire 1998 s. 21-24

Memlûklerde veraset sisteminin yerleştirilme çalışmaları ilk defa Memlûk sultanı el-Melik el-Muiz Aybeg'in (1250-1257) ölümünden sonra olmuştur¹⁹. Aybek'in küçük yaştaki oğlu Ali Memlûk ümerası tarafından el-Melik el-Mansur lakabıyla sultan ilan edilmiştir. Ancak bu teşebbüs zamanın nüfuzlu emirlerden Kutuz'un müdahalesiyle kısa zamanda son bulmuştur. Kutuz daha yeni gençliğe adım atmış olan Ali'yi, Mısır'ın kapılarına dayanmış olan Moğol tehlikesini karşılamaktan aciz olduğu gerekçesiyle, âyân ve ümerânın da onayını alarak tahtan indirmiş ve el-Melik el-Muzaffer Kutuz (1250-1260) lakabıyla Memlûk tahtına oturmuştur. Kutuz saltanat meselesinin tam anlamıyla halledilmediğini düşünerek, tekrardan kendisine siyasi rakip olur endişesi ile Ali'yi önce Dimaşk'ta hapsedirmiş daha sonra bununla da yetinmeyerek Bizans ülkesine sürgüne göndermiştir²⁰. El-Melik Muzaffer Kutuz'un sabık sultanı ülke dışına sürgüne göndermesi belki de Memlûklerde veraset usulünün yerleşmesinin önünü kesen ilk uygulamadır. Ayn-Calut savaşı sonrasında kendisine muhalif Memlûk emirleri tarafından Kutuz'un hiç beklenmedik bir şekilde öldürülmesi, kendi neslinden birisini veliahd tayin etmesine de imkân tanımamıştır.

Veliahd tayini konusunda ikinci teşebbüs el-Melikü'z-Zâhir Rukneddin Baybars el-Bundukdârî (1260-1277) zamanında gerçekleşecektir. Kutuz'dan sonra Memlûk tahtına geçen Baybars'da kendisinden sonrası için bir hanedan oluşturmak ve bir veraset sistemi yerleştirmek amacıyla daha saltanatının ilk yıllarında 1264'te düzenlediği büyük bir merasimle, oğlu el-Melik es-Said Berke'yi veliahd ilan ederek ümerâ ve devlet erkânından biat almıştır²¹. Memlûk emirleri Baybars'ın ölümünden sonra, hatırasına hürmeten oğulları Said Berke (1277-1279) ve Süleymiş'i (1279) çok kısa süreli de olsa sıra ile tahta çıkarmışlardır²². Ancak bu sadakat çok uzun sürmemiş ve kısa süre sonra Atabekü'l-asakir unvanı ile devletin idaresinde söz sahibi olan Kalavun el-Elfi (1279-1290) tıpkı Kutuz'un ileri sürdüğü gerekçeye dayanarak; "küçük yaşta bir çocuğun devletin ağır yükünü kaldıramayacağı, bunun için tecrübeli ve dirayetli bir kişinin tahta geçmesi icab eder" iddiasıyla tahtı ele geçirmiştir²³.

¹⁹ Bazı Memlûk kaynakları Memlûk devletinin ilk hükümdarı olarak Şecerü'd-Dürr'ü kabul ederler.

²⁰ el-Markizî, *es-Sülûk*, I, s. 417-418; İbn Tanrıbirdî, *en-Nücûm*, VII, s. 72-73; Ali Aktan, "Memlûklerde Saltanat Değişikliği Usulü" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı 9, Erzurum 1990, s. 280.

²¹ el-Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 516.

²² el-Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 468; Abdu'l-Basit, *Nüzhetü's-Selatin*, s. 77.

²³ el-Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 658; İbn Tanrıbirdî, *en-Nücûm*, VII, s. 287.

Bu konuda en ciddi ve uzun süreli veraset uygulaması Kalavun ve çocukları tarafından 1279-1382 yılları arasında yaklaşık bir asır uygulama alanına konulmuştur²⁴. Ancak bu uygulama esas olarak, bir hanedan oluşturmaktan ziyade Memlûk emirlerinin kendi aralarındaki nüfuz mücadelesini önlemeye yönelik bir teşebbüs ve çıkar yol olarak göze çarpmaktadır²⁵. Nitekim Bahri Memlûklerin son 40 yılında Kalavun'un torunlarından toplam 12 kişinin kısa sürelerle tahta çıkmış olması, devlette ortaya çıkan kaos ve istikrarsızlık ortamını ve buna bağlı olarak nüfuzlu Memlûk emirleri arasındaki mücadeleyi de açıkça ortaya koymaktadır. Burcî Memlûkleri döneminde ise veraset sistemini yerleştirme teşebbüsleri tamamen akîm kalacak ve iktidar güçlü emirler arasında devamlı el değiştiren bir makam haline gelecektir²⁶.

Tahta çıkışta bir veraset prensibi oluşturamayan Memlûkler, iktidarı ele geçirmede aslında kendilerine has bir prensibi uygulama alanına koymuşlardır. Devletin kuruluş aşamasında, Kutuz ve Kalavun'un iktidarı ele geçirirken ileri sürdükleri ve ümerâ tarafından da hiç itiraz edilmeden kabul gören “devleti idare için güçlü, kudretli ve tecrübeli sultan gereklidir” gerekçesi, Memlûk devleti tarihi boyunca sürecek kanlı taht mücadelelerinin de bir işareti olmuştur. Bu uygulamanın ilk ve en açık örneğini Rükneddin Baybars el-Bundukdârî'nin tahta çıkışı esnasında da görmek mümkündür. Arkadaşlarıyla beraber mevcut sultan el-Melik el-Muzaffer Kutuz'u öldüren Baybars, karargaha gelerek durumu Atabekü'l-Asakir Fariseddin Aktay el-Musta'reb'e bildirmiştir.. Atabekü'l-Asakir'in “*sultanı öldüren sultan olur*” sözleriyle Baybars'a taht yolunu gösteren hareketi, bu prensibin oluşmasında önemli rol oynamıştır²⁷. Nitekim bundan sonra iktidarı ele geçirmek isteyen

²⁴ Abd el-Basit, *Nüzhetü's-Selatin*, s 79-112; Koprman, “Memlûkler”, s. 472-499; Yiğit, *İslam Tarihi, Memlûkler*, s. 57-94.

²⁵ Melik Nasır Muhammed'in ölümü üzerine tahtı ele geçirmek için nüfuzlu Memlûk emirleri arasında mücadeleler baş göstermişti. Bunun üzerine iç çekişmelere son vermek isteyen emirler “sultanlık makamını en-Nasır'ın soyundan dışarı çıkarmıyalım. Onun reşit olmayan oğullarından birisini seçelim ki ondan da bize kötülük gelmesin” dediler. Bkz. Samira Kortantamer, *Bahri Memlûklarda Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir 1990, s. 35.

²⁶ Veliht tayiniyle iktidara gelen sultan çocuklarından sadece el-Ferec b. Berkuk 12 yıl tahtta kalabilmiş babalarının vasiyeti gereği tahta çıkarılan diğer sultan çocuklarının saltanat müddetleri birkaç ayla sınırlı kalmıştır. Koprman, “Memlûkler”, s. 472-499; Aktan, *Memlûklerde Saltanat Değişikliği*, s. 275.

²⁷ el-Makrizî, *el-Mevâiz ve el-İ'tibâr bi Zikri el-Hıtat ve el-Asâr* (thk. M. Zeynuhum-M. Şarkavî), Kahire 1998, C.III, s. 281-282; İbn Aybek ed-Devedârî, *Kenz ed-Dürrer ve Câmi el-Gurer*, ed-Dürre ez-Zekiyye fi Ahbâr ed-devle et-Türkiyye (thk. Ulrich Harman), Kahire 1971, C. VIII. s. 61-62.

nüfuzlu Memlûk emîrleri bu gerekçeden hareketle tahtı ele geçirmek için daima rakipleriyle amansız mücadelelere girişeceklerdir.

1250 den 1517 kadar geçen yaklaşık iki buçuk asırlık süre içerisinde aynı aileden tahta çıkma açısından belki de tek istisna Bahriye Memlûkleri devresinde Kalavun hanedanı olduğu ifade edilmişti. Ancak yukarıda söylediğimiz gibi burada bir veraset sisteminden bahsetmek yerine kudretli ve nüfuzlu Bahriye emirlerinin kendi aralarındaki siyasi çekişmelerin Kalavun ailesine bu uzun süreli taht yolunu açtığını ifade etmek daha doğru olacaktır. Mesela, Kalavun'un torunlarından olan Alaaddin Küçük, el-Melik el-Eşref (1341) lakabıyla tahta çıkarıldığında daha 5-6 yaşlarında idi. Bazı emirlerin çocuk yaşta birisinin sultanlığına itiraz etmeleri üzerine nüfuzlu emirler “*saltanat, Kalavun hanedanından dışarıya çıkmasın diye*” böyle bir karar aldıklarını ifade etmişlerdir²⁸. Bu ifade şekli aslında Memlûk emirlerinin kendi aralarında ortaya çıkan hâkimiyet mücadelesini örtbas etmek için sadece bir bahane teşkil etmekteydi.

Veraset sisteminin uygulanabilirliğine inanmamalarına rağmen Memlûk sultanlarının kendilerinden sonrası için oğullarını veliahd tayin etmelerine günün değişen şartları gereği Memlûk umerâsı genel olarak bağıllık göstermişlerdir. Mesela el-Melik en-Nasır Muhammed'in ölümünden sonra torunlarının kısa süreli de olsa sultan ilan edilmelerinde bu bağıllık öne çıkmaktadır. Hatta Sultan el-Melik el-Mansur Ali'nin 1381'deki ölümü üzerine, Atabek Berkûk ve ümera kalede toplanarak Halife'nin de hazır bulunduğu toplantıda el-Eşref Şaban'ın hayatta olan üç oğlundan yaşça en büyüğü olan Hacı'yı sultan olarak ilan edip biat etmişlerdir²⁹. Bu uygulama beklide aile içerisinde yaşça büyük olana öncelik verilmesi gibi bir teamülü uygulama çabaları olabilir. Nitekim Bahriyeden Sultan Baybars'ın ölümü sonrasında da buna benzer bir uygulama ile oğulları yaş sırasına göre tahta çıkarılmışlardı³⁰. Ancak bu bağıllığın sultanların hatırasına hürmeten gerçekleşmiş olma ihtimali zayıftır. Belki de asıl sebep, ortaya çıkan bu acil

²⁸ Kortantamer, *Bahri Memlûklarda Üst Yönetim Mensupları*, s.35.

²⁹ 1381 Mayıs ayında Kalatu'l-Cebel'de Babu's-Sitare önünde Halife'nin de hazır bulunduğu bu toplantıda Eşref Şaban'ın hayatta olan üç oğlu İsmail, Ebi Bekir ve Hacı çağırıldı. Bunların içinde en büyüğü Hacı olduğu için ümera tarafından sultan olarak seçildi ve başta halife olmak üzere biat edildi. Daha sonra Babu's-Sitarede saltanat alametleri üzerinde olduğu halde bir alay ile saraya götürüldü. Bu tören sırasında emirlerde rikabında idiler. Sarayda adet üzere saltanat tahtına oturdu. Salih diye lakablandı ve el-Cevad diye de künye verildi. el-Makrizî, *es-Sülûk*, III / 2 s. 439; Abd el-Bâsıt b. Halil b. Şahin ez-Zâahirî, *Neylü'l-Emel fî Zeyl ed-Düvel* (thk. ve nşr., Ömer Abd es-Selâm Tedmürî), Beyrut 2002., I / 2, s.175-176; İbn İyas Muhammed İbn Ahmed, *Beda'î ez-Zuhûr fî Vaka'î ed-Duhûr* (thk. M. Mustafa), C. I/2, 3. Bsk., Kahire 1984, s. 285.

³⁰ el-Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 468,656; Abdu'l-Basıt, *Nüzhetü'l-Esâtin*, s. 77,78.

durum karşısında nüfuzlu emirlerin kısa süre sonra kendi aralarında başlayacak olan taht mücadelelerinde rakiplerine karşı hazırlık yapma ve zaman kazanma anlayışı olmalıdır. 1279 yılında ümera ters düştüğü sultan el-Melik es-Said Berke'yi tahttan indirerek yerine sultan olması için emir Kalavun el-Elfi'ye teklif götürdüler. Kalavun ise henüz saltanat şartlarının kendisi için olgunlaşmadığı ve nüfuzlu Memlûk emirleri ile bir çatışmaya girmekten çekindiği için “nizamı korumak için saltanatın el-Melik ez-Zahir Baybars'ın zürriyetinden çıkmaması daha iyidir” sözleriyle bu teklifi reddetmişti³¹. Nitekim, İbn Tagrıbirdî'nin verdiği bilgilere göre; Emir Kalavun henüz yedi yaşında el-Melik el-Adil lakabıyla sultan ilan edilen Sülemiş'e atabek ve müdebbir el-memleke unvanıyla yardımcı olarak atandı. Basılan paraların bir yüzünde el-Melik el-Adil Sülemiş'in diğer yüzünde ise emir Kalavun'un adının bulunması aynı şekilde hutbelerde de ikisinin adının okunuyor olması³², hem veraset prensibinin çok geçerli olmadığı hem de ümera arasındaki nüfuz mücadelelerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Aslında Memlûkler arasındaki bu nüfuz mücadeleleri sistemin özünde var olan asabiye³³ duygusundan kaynaklanıyordu. Buna göre, Memlûkler devri tam bir asabiyye devriydi. Sultanların nüfûzu farklı asabiyyeler arasında bölünmüştü. Her sultanın oluşturduğu kendisine bağlı bir memlûk grubu olduğu gibi her emîr için de kendisine bağlı memlûk grupları vardı. Bu guruplar bağlı buldukları sultan ya da emîri elde ettikleri makam ve mevkî açısından kendilerinin velinîmetleri kabul ediyorlardı. Nitekim gerek sultanlar gerekse emîrler, kendisine bağlı olan bu memlûk gruplarının sayısı ve gücüyle orantılı olarak karşılaştıkları muhalefet, isyan ve rekabetlere karşı koyabiliyorlardı.³⁴

³¹ el-Makrizî, *es-Sülûk*, I, s. 656; Kopruman “Memlûkler”, s. 451; Aktan, “Memlûklerde Saltanat Değişikliği”, s. 272; Yiğit, *İslam Tarihi Memlûkler*, C. VII, s. 181-186; Memlûk emirleri arasındaki taht mücadeleleri için kısa biyografik bilgi için bkz. Abdu'l-Basit, *Nüzhetü'l-Esâtin*.

³² İbn Tagrıbirdî, *en-Nucûm*, VII, s. 286.

³³ Asabiyye, kan akrabalığı başta olmak üzere, aynı kavimden ya da aynı şehir veya ülkeden olan insanların birbirini tutması ve birbirleriyle dayanışma içinde olmasına denilir. Memlûkler devrinde aynı tüccar tarafından getirilip satılmış olmak, aynı ocakta bir arada eğitim görmek ve aynı efendiye intisâb etmek de asabiyye'nin teşekkülü için bir sebepti. Bkz. Ayalon David, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi” (çev. S. Kortantamer), *Ege Ün. Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV/1989, s. 211-247; Kâzım Yaşar Kopruman, “Memlûkler”, s. 500; Cüneyt Kanat, “Memlûk Devletinde İktidar Değişikliği, Bahrî Memlûklar'dan Burcî memlûklar'a”, Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına, İstanbul 2008, s. 541-545; Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, İstanbul 2007, s. 69-95.

³⁴ Ayalon “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, s. 211-247; Sultan Baybars'ın, hoşdaşlarından emir Sunkur el-Aşkarı Moğol esaretinden kurtarmak için gösterdiği gayret ve fedakârlık aynı asabiyye içerisindeki Memlûklerin birbirlerine tutkunluğunun en güzel

Memlûk devletinde emirler arasında ortaya çıkan taht mücadeleleri, Türk devlet felsefesinin bir başka unsurunun da göz ardı edilmesini beraberinde getirmiştir. Bu anlayış, hanedan ailesi mensuplarının kan dökme memnuiyetidir. Türk ve Mogol devletlerinde gördüğümüz hanedan üyelerinin kutsal sayılarak, kanlarını akıtmadan yay kirişi ile boğulmak suretiyle öldürülmeleri âdeti Memlûk devletinde görülmemektedir³⁵. Aslında devletin kuruluşu son Eyyubi hükümdarı el-Melik Turanşah'ın kanı üzerinde teessüs ettiği için bundan sonraki bütün taht değişiklikleri de kanlı olarak cereyan etmiştir. Memlûk emirleri arasında iktidarı büyük bir hırs, arzu ve istekle kabul edenler olduğu gibi, bazen zorla sultan ilan edilenler de olmuştur. Bunlardan birisi de son dönem Memlûk sultanlarından Kansu Gûri (1498-1500) idi. Tahttan indirilmesi durumunda akıbetinin ölüm olacağını çok iyi bilen Kansu Gûri, ümerânın ağır baskı ve tazyiki karşısında duramamış, tahtan azledilmesi durumunda hayatına dokunulmaması şartı ile istemediği halde gözyaşları içerisinde sultanlığa razı olmuştur³⁶.

Memlûklerde veraset usulünün tam anlamıyla yerleştirilememesi tarihte bütün Türk devletlerinde gördüğümüz klasik fütihat felsefesi ve cihan hâkimiyeti idealini de köreltmıştır³⁷. Devlet merkezi Kahire'den uzun süreli olarak ayrılmayı hâkimiyetleri için tehlikeli gören Memlûk sultanları³⁸, Mısır ve Suriye coğrafyasını ellerinde tutmakla iktifa etmişler ve herhangi bir tehlike olmadıkça bu coğrafyanın dışına askeri sefer düzenlememişlerdir. Mesela; 1277 yılında cereyan eden Sultan Baybars'ın Anadolu seferi

örneğini teşkil eder. Baybars arkadaşını kurtarmak için elinde esir bulunan Çukurova Ermeni kralı Hetum'un oğlu Leon'u esir değişiminde kullanmıştır (İbn Şeddat, *Siret*, 130-140; Ebu'l-Ferec Barhebraus, *Ebu'l-Farac Tarihi II* (Trc. Ö. Rıza Doğrul), Ankara 1950, s. 587-589; el-Makrizi, *es-Sulûk*, I, 555-568; İbn Tanrıbirdî, *el-Menhel es-Safi ve'l-Müstavfi Ba'de el-Vâfi* (Thk. M. Muhammed Emin) C. VI, Kahire 1990, s. 87-89).

³⁵ Hanedan azasının kutsallığı hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Fuaf Köprülü, "Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökmenin Memnuiyeti", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, Ankara 1949, C. I, s. 1-9.

³⁶ İbn İyas, *Bedâ'i ez-Zuhûr*, IV, s. 4; Koprıman, "Memlûkler", s. 525; Yiğit, *İslam Tarihi Memlûkler*, VIII, s. 125; Aktan, *Memlûklerde Saltanat Değişikliği*, s. 276.

³⁷ Türklerde Cihan Hâkimiyeti İdeali için bkz. Osman Turan *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, İstanbul 1973.

³⁸ Bu konuda iki istisna vardır. Bunlardan ilki Bahriyye Memlûkleri zamanında el-Melik ez-Zâhir Baybars olmuştur. Diğer istisna ise Çerkez Memlûkleri zamanında el-Melik el-Eşref Kayıtbay'dır. İlki Moğollarla mücadele kapsamında ordu ve ümera ile birlikte devlet merkezinden ayrıldığı için geride saltanatını tehdit edecek bir unsur bırakmamıştır. Ancak Kayıtbay'ın devlet merkezinden ayrılması tamamen seyahat amaçlı olup dört ay müddetle payitahttan uzak kalması saltanatı için tehlide açık bir durumdur. Kayıtbay'ın Suriye'ye yaptığı uzun süreli seyahat için bkz. İb Ciy'ân Bedr ed-Din ebu el-Beka Muhammed b. Yahya, *el-Kavl el-Mustazraf fî Seferi Mevlana el-Melik el-Eşref* (thk. A.bd es-Selam et-Tedmürî), Trablus 1984.

Moğolların tehdit ve istila tehlikesine karşı yapılmıştır. Baybars bu sefer esnasında Elbistan'da Moğol kuvvetlerini yenilgiye uğratarak ileri harekâtına devamla Türkiye Selçuklu Devletinin başkenti Kayseri'yi ele geçirmiş ve Selçuklu adetlerine göre düzenlenen bir törenle tahta oturmuştu. Bir bakıma Anadolu hâkimiyeti ayaklarının altına serilmişken bu nimeti elinin tersiyle iterek, “ben Anadolu'yu ve yollarını öğrendim gerekirse yine gelirim” diyerek Suriye'ye geri dönmeyi tercih etmiştir³⁹. Tarihçiler bu dönüş için İlhanlı hükümdarı Abaka idaresinde yaklaşmakta olan büyük bir Moğol ordusunu sebep olarak gösterebilirler de, Memlûk sultanının devlet merkezini uzun süreli boş bırakmayı göze alamamasını da göz ardı etmemelidir. Yine Osmanlı-Memlûk münasebetlerinde özellikle Çukurova ve çevresinde cereyan eden mücadelelerde Memlûk devletinin daha saldırgan ve fütuhatçı bir politika izlemeleri beklenirken bunun tam aksine gerek görmedikçe Suriye dışına çıkmayan bir siyaset anlayışı takip edilmiştir⁴⁰. Nitekim bu fütuhatçı felsefeden uzak siyaset, devrinin süper güçlerinden biri olarak kabul edilen Memlûk devletini köreltmüş ve zaman içerisinde de Memlûkleri Suriye ve Mısır coğrafyasına hapsetmiştir.

Ortaçağ Türk-İslam devletlerinin tamamında büyük önem taşıyan ve bir bakıma hâkimiyetin meşruluğunu ilan anlamı taşıyan hâkimiyet sembolleri, culus merasimleri, resmi törenler ve saltanat alayları saltanat ve hâkimiyetin meşruluğunu pekiştiren unsurlardır. Nitekim Memlûklerde de bu konulara azami derecede dikkat edilmiş, culûs törenlerinin görkemli ve şatafatlı bir şekilde icra edilmesine itina gösterilmiştir⁴¹. Memlûk devletinde kullanılan hâkimiyet sembolleri, resmi törenler ve bunların ne şekilde icra edildiğine, dair kaynaklarda gayet tafsilatlı bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu konular makalenin ana konusu olan hâkimiyetin inşası ve saltanatın meşruluğunu sağlama çabalarından farklı bir değerlendirmeye esas olacağından kapsam dışı tutulmuştur. Burada hâkimiyetin meşruluğu açısından Kal'atu'l-Cebel'in Memlûk devlet teşkilatındaki yerini göstermesi açısından kısa bir bilgi vererek konuyu sonlandıracağız.

Kal'atu'l-Cebel, Memlûk devletinin yönetildiği ve sultanların saraylarının bulunduğu devlet merkezidir. Bütün resmî merasimler burada

³⁹ İbn Abd ez-Zâhir, *Sîret*, s.88-89.; Kalkaşandî, *Subhu'l-Aşâ fi Sina'âti'l-İnşâ*, Kahire 1913-1919, c. X I V, s.158-159.

⁴⁰ Şehabettin Tekindağ, “Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûk Münasebetleri”, İstanbul Ün. Tarih Dergisi, S. 30, Mart 1976; Cüneyt Kanat, “Memlûklerin Baybars Zamanındaki (1260-1277) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü”, *III. Uluslar Arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildiriler*, Adana 1999, 423-434.

⁴¹ Bu konuda Memlûk kaynakları detaylı bilgi vermektedir. Memlûk saltanat alayları ile ilgili olarak İbn Şahin, *Zübdetü'l-Memalik* adlı eserinde detaylı bilgi vermektedir (s. 82-83)

tezâhür eder. Sultanların cülûs merasiminin icrasında, başta saray ve diğer devlet kurumlarının yer aldığı Kal'atu'l-Cebel'in özel bir yeri vardır. Culûs merasimi mutlak surette Kal'atu'l-Cebel de gerçekleştirilir ve yeni Memlûk sultanı, burada tahta oturarak saltanatını ilan ederdi. Nitekim, arkadaşlarıyla birlikte Ayn-Calud zaferi sonrasında sultan el-Melik el-Muzaffer Kutuz'u öldüren Baybars el-Bundukdârî, asker tarafından Kahire yakınlarında bulunan Salihîyye'de biat merasimi yapılarak sultan ilan edilmişti. Ancak Atabekü'l-Asakir Fariseddin Aktay el-Musta'reb, biat merasimi sonrasında Baybars'ı "Kal'atu'l-Cebel'de tahta oturmadıkça senin sultanlığın tamam olmaz" sözleriyle ikaz etmiştir. Bunun üzerine Baybars, yanında arkadaşları olduğu halde süratle Kahire'ye gelerek Kal'atu'l-Cebel'e çıkmış ve burada kendisine geleneklere göre yeni bir biat merasimi daha icra edilmiştir⁴².

Sonuç olarak; 1250-1517 yılları arasında yaklaşık iki buçuk asır Mısır ve Suriye coğrafyasında hüküm süren Memlûkler, devlet teşkilatı bakımından Selçuklular ile Eyyubîlerin bir devamı olmakla birlikte Fatimilerden de etkilenmişlerdir. 1250 yılında Eyyubî hükümdarı el-Melik el-Muazzam Turanşah'ı bir ihtilal ile deviren Bahriyye Memlûkleri, Mısır coğrafyasında yeni bir devlet inşasına girişmişlerdir. Köle asıllı olmaları sebebiyle öncelikle mensubu buldukları İslam âlemine karşı dolayısıyla da diğer komşu devletlere karşı meşrûiyet kazanmak amacıyla yoğun çalışmalara girmişlerdir. Bu meşrûiyet çabalarında talih kendilerinden yana olmuş ve karşılıklarına çıkan iki önemli fırsatı olumlu bir şekilde kullanarak köle menşeli olmaları tartışılırken, bir anda İslam âleminin hamisi mevkiine yükselmişlerdir. Bu fırsatlardan ilki; Moğol istilasıdır. Moğollar 1260'da Ayn-Calut'ta Memlûk devleti karşısında ağır bir yenilgi alarak Orta-Doğu'daki ilerleyişini durdurmak zorunda kalmıştır. İkinci fırsat ise; Moğolların 1258 yılında Bağdad'da ortadan kaldırdıkları Abbâsî halifeliğinin Mısır'da yeniden ihya edilmesidir. Memlûk sultanları Abbâsî halifesini himayeleri altına alarak İslam âleminde söz sahibi bir konum kazanmışlardır.

Dışarıya karşı meşrûiyet kazanan Memlûk sultanları, bundan sonra içeride kendi aralarında hâkimiyet ve saltanat prensipleri oluşturma gayretine girmiştir. Devletin kanlı bir ihtilal sonucunda kurulması daha sonraki yıllarda da "*sultanı öldüren sultan olur*" cümlesiyle özetlenebilecek bir prensip olarak kabul görecektir ve yıkılışa kadar veliahdlık sistemi birkaç istisna dışında oluşturulamayacaktır.

Kanlı ihtilaller, emirler arasındaki nüfuz mücadeleleri Memlûkleri Mısır ve Suriye coğrafyasına hapsedecek, bunun sonucunda tarihte kurulan bütün

⁴² İbn Aybek ed-Devedar, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 61-62;.

Türk devletlerinde gördüğümüz fütihatçı felsefenin temel hedefi olan cihan hâkimiyeti idealini uygulamaya koyamayacaklardır. Kendilerini belirli bir coğrafyaya hapsetmeleri sebebiyle dünyadaki olayları ve teknolojik gelişmeleri takip edememişler bunun sonucunda da yıkılış kaçınılmaz hale gelmiştir.

KAYNAKÇA

- ABD el-BASIT b. Halil b. Şahin el-Malatî, *Nüzhe el-Esatin fî men Veliye Mısr min es-Selâtîn* (Thk. M. Kemaleddin İzzeddin Ali) Kahire 1987.
- ABD el-BÂSİT b. Halil b. Şahin ez-Zâhirî, *Neylü'l-Emel fî Zeyl ed-Düvel* (thk. ve nşr., Ömer Abd es-Selâm Tedmürî), Mektebeti'l-Asrıyye, Beyrut 2002.
- AKA İsmail, "Timurlular'sa Hâkimiyet Anlayışı", *Prof. Dr. İsmail Aka Makaleler 2*, Ankara 2005, s. 71-78.
- AKTAN, Ali, "Memlûklerde Saltanat Değişikliği Usulü" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı 9, Erzurum 1990, s. 280.
- AŞUR, Said A., *el-Asr el-Memlûkî fî Mısr ve eş-Şam*, Kahire 1976.
- AYALON David, "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi" (çev. S. Kortantamer), *Ege Ün. Tarih İncelemeleri Dergisi*, IV/1989, s. 211-247.
- ÇETİN, Altan, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, İstanbul 2007.
- ÇETİN, Altan, "Selçuklu Teşkilatının Memlûklere Tesiri" *Bellekten*, LXVIII/ 251, Ankara 2004. s. 1-24.
- EBU'L-FEREC Barhebraus, *Ebu'l-Farac Tarihi II* (Trc. Ö. Rıza Doğrul), Ankara 1950,
- GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara 1981.
- İBN ABD ez-ZÂHİR, Kadı Muhyiddin, *el-Ravdu'z-Zâhir fî Sîreti el-Melik ez-Zâhir* (nşr. S.f. Sadeque), Dacca 1956.
- İBN AYBEK ed-DEVEDÂRÎ, *Kenz ed-Dürer ve Câmi el-Gurer*, ed-Dürre ez-Zekıyye fî Ahbâr ed-devle et-Türkiyye (thk. Ulrich Harman), C. VIII, Kahire 1971.
- İBN CİY'ÂN, Bedr ed-Din ebu el-Beka Muhammed b. Yahya, *el-Kavl el-Mustazraf fî Seferi Mevlana el-Melik el-Eşref* (thk. A.bd es-Selam et-Tedmürî), Tarablus 1984.
- İBN İYAS, Muhammed İbn Ahmed, *Beda'î ez-Zuhûr fî Vaka'î ed-Duhûr* (thk. M. Mustafa), Kahire 1984.
- İBN. ŞÂHİN ez-Zâhiri Garsu'd-Din Halil, *Zübdetü Keşfü'l-Memâlik ve Beyanı't-Turuk ve'l-Mesalik*, (nşr. B. Ravis), Paris 1894.
- İBN TANRİBİRDÎ, Ebu'l-Mehâsîn, *en-Nucûm ez-Zâhire fî Mulûk Mısr ve el-Kahire*, Kahire 1913-1919.
- İBN TANRİBİRDÎ, Ebu'l-Mehâsîn, *el-Menhel es-Safi ve'l-Müstavfi Ba'de el-Vâfi* (Thk. M. Muhammed Emin) C. VI, Kahire 1990.

- el-MAKRİZÎ, Ahmed b. Ali, *Kitâbu 's-Sulûk li Ma'rifet ed-Düvel el-Mulûk*, C. I., Kahire 1956 (Thk. M. M. Ziyade),
- el-MAKRİZÎ, Ahmed b. Ali, *el-Mevâiz ve el-İ'tibâr bi Zikri el-Hutat ve el-Asâr* (thk. M. Zeynuhum-M. Şarkavî), C.III, Kahire 1998.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Ankara 1980.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1997.
- KANAT, Cüneyt, “Memlûk Devletinde İktidar Değişikliği, Bahrî Memlûklar'dan Burcî Memlûklar'a”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul 2008, s. 541-545.
- KANAT, Cüneyt, “Memlûk-Timurlu Münasebetleri, Ortadoğu'da Hâkimiyet Mücadelesi”, *Türkler*, V, Ankara 2002, 134-143.
- KANAT, Cüneyt, “Memlûkler'in Baybars Zamanındaki (1260–1277) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü”, *III. Uluslar Arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildiriler*, Adana 1999, 423–434.
- KASIM, Abduh Kasım, *Asr Selâtîn el-Memâlik, et-Tarih es-Siyasî ve el-İctima'î*, Kahire 1998.
- KOPRAMAN, K. Yaşar, “Memlûkler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1987, C. VI, s. 470-472.;
- KOPRAMAN, K. Yaşar, “Memlûkler Döneminde Mısırdaki Sosyal Hayat”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VII, İstanbul 1988, s. 17-48.
- KORTANTAMER, Samira, *Bahrî Memlûklarda Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, İzmir 1990.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, “Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökmenin Memnuiyeti”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, Ankara 1949, C. I, s. 1-9.
- KÖYMEN, M. Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1982.
- KRAMERS, J.H., “Sultan”, *MEB. İslam Ansiklopedisi*, XI, İstanbul 1993, s. 24-28.
- NİZÂM el-MÜLK, *Siyaset-nâme* (haz. M. Altay Köymen), Ankara 1982.
- ÖZBEK, Süleyman, “Yakın Doğu Türk-İslam Tarihinin Akışını Değiştiren Bir Meydan Savaşı: Ayn-Calud”, *Türkler*, Ankara 2002, C. V, s. 127-133.
- RAVENDÎ, *Râhatu's-Sudûr ve Ayetü's-Sürûr* (çev. A. Ateş), Ankara 1957.

- SPULER, B., *İran Moğolları* (trc. C. Köprülü) Ankara 1987.
- TEKİNDAĞ, Şehabettin, “Fatih Devrinde Osmanlı-Memlûklü Münasebetleri”, *İstanbul Ün. Tarih Dergisi*, S. 30, Mart 1976.
- TURAN, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Meşkuresi Tarihi*, İstanbul 1973.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara 1984.
- WIET, G. *L'egypt Arabe*, Paris 1937.
- YİĞİT, İsmail, Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi, C. VII, İst. 1991, s. 181.
- YÛNÎNÎ, Kutb ed-Dîn Ebu el-Feth, *Zeyl Mir'ât ez-Zemân*, Haydarabad 1955.